

Andrej Nared

ERAZEM (PRED)JAMSKI – SLOVENSKI ROBIN HOOD? *

“Ni banditizma brez legende,” pravi Eric J. Hobsbawm, saj mit ustreza željam in pričakovanjem preprostega prebivalstva.¹ Ljudska domišljija spleta idealizirane zgodbe o posameznikih, ki so se upali upreti tiranski gospodi in se boriti proti raznovrstnim tlačiteljem, pa čeprav so bile metode tega boja pravzaprav navadni zločini.²

Tudi naši predniki v tem niso bili izjema. Skozi stoletja so se izoblikovale številne legende, katerim so bili zgodovinski dogodki le medel zunanji okvir. Med takimi legendami je zgodba o “zadnjem roparskem vitezu na Kranjskem”, Erazmu (Pred)jamskem, gotovo ena najbolj znanih, saj najbrž med nami ni nikogar, ki ne bi poznal kakšne pikantnosti iz življenja znamenit

tega klativiteza. Najzaslužnejši za to je prav gotovo kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, ki je v svoji Slavi vojvodine Kranjske³ zapisal famozno zgodbo o Erazmovem obleganju in smrti, v katero je poleg starejših predlog vpletel elemente iz ljudske tradicije ter vse skupaj začinil z njemu lastno duhovitostjo in že kar pretirano domišljijo. “Prav zaradi te zgodbe zavzema Jamski grad glede ‘romantike’ davno minulih dni viteštva med slovenskimi gradovi prvo mesto, Erazem pa je postal ena tistih redkih oseb iz naše srednjeveške zgodovine, ki so zapustile med ljudstvom trajen spomin.”⁴

Iz zgodbe o Erazmu, ki je v poznani obliki plod ljudske domišljije, Valvasorja in pa romantičnih pisateljev 19. stoletja, bomo skušali v sledečih vrsticah izločiti čim več mitičnih elementov oziroma na podlagi sicer redkih ohranjenih virov sestaviti “novo zgodbo”, ki bo manj spektakularna, a zato bližja “resnici”, kar je smoter

Pričujoča razprava je za objavo prirejeno poglavje “Erazem Jamski” iz diplomske naloge z naslovom K zgodovini poznosrednjeveškega razbojništva na Slovenskem, ki sem jo pripravil v študijskem letu 1997/98. Za pomoč pri nastajanju diplomske naloge in tudi pri pripravi tega teksta se najlepše zahvaljujem mentorji, doc. dr. Petri Štihu, za dragocene nasvete in pojasnila pa prof. dr. Božu Otorepcu, ki mi je velikodušno dovolil tudi upogled v svojo zbirko prepisov srednjeveških dokumentov.

¹ Citiram po M. Bertoša, *Zlikovci i prognanici (Socialno razbojništvo u Istri u 17. i 18. stoljeću)*, Pula 1989, str. 18.

² Prav tam, str. 215 sl.

³ J. W. Valvasor, *Die Ehre des Hertzogthums Crain, Laybach 1689, Buch IV., str. 525 sl.* Zgodba o Erazmu je skoraj v celoti objavljena v prevodu Mirka Rupla, glej J. V. Valvasor, *Slava vojvodine Kranjske. Izbrana poglavja (izbor in prevod M. Ruppel)*, Ljubljana 1984 (le ena izmed mnogih izdaj), str. 89 sl.

⁴ B. Reisp, *Predjama, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 72*, Maribor - Ljubljana 1977, str. 18.

slehernega prizadevanja zgodovinarjev. Za uvod v Erazmovo demitologizacijo pa je vseeno potrebna krajša obnova z domišljijo mnogih prekrvašene zgodbe.

Erazem Predjamski je bil nadvse pogumen kranjski vitez, ki se je izkazal v mnogih bojih, še posebej s Turki. Bil je mož v najlepših letih in se ni zanimal za kaj drugega kot vojne. Tepel pa se ni rad le z dednimi sovražniki krščanskega imena, ampak tudi s plemiči bližnje in daljne okolice, zakaj bil je sila srborit. Njegova junaštva so ga privedla na dvor, kjer je postal stotnik cesarske telesne straže. Tako pa se je začela njegova nesreča: ob neki priliki se je sprl z maršalom Pappenheimom, ker je ta žalil spomin na njegovega najboljšega prijatelja, Andreja Baumkircherja, nekaj let predtem obglavljenega voditelja štajerskih upornikov. Ker Pappenheim ni hotel preklicati svojih besed, ga je Erazem izzval in v dvoboju ubil. Zato so ga zaprli in obsodili na smrt, vendar mu je uspelo uiti iz ječe in se po dolgem begu (Pappenheima je baje ubil v Frankfurtu) zateči na rodbinski grad Jamo pri Postojni. Medtem ga je zadelo izobčenje in za njim je bila razpisana tiralica, tako da se je bil prisiljen preživljati z ropanjem okoliških prebivalcev (menda predvsem plemičev) in bogatih trgovcev, ki so po bližnji trgovski poti potovali proti morju. Poleg tega se je povezal s kraljem Matjažem in pomagal njegovi vojski, ki je leta 1483 divjala po Kranjskem in Krasu, ter jo celo privedel do Trsta. Glas o Erazmovih nadaljnjih hudobijah je cesarju Frideriku velel, da je tržaškemu glavarju Gašperju Ravbarju ukazal, naj dobi Erazma živega ali mrtvega. Ta je po daljšem iskanju odkril vitezovo roparsko gnezdo in ga začel oblegati, da bi Erazma in njegove tolovaje lakota prisilila k predaji, zakaj s silo ni bilo moč osvojiti gradu v nedostopni pečini. Lakota pa kar ni zlomila obleganih. Še več! Erazem je dal pozimi Ravbarjevim vreči celega vola s kožo vred, za veliko noč pa še nekaj živih koštrunov. Ravbarja je celo vabil v grad na gostijo, da bi se ta na lastne oči prepričal, kako tam gori nič ne manjka. (Kar je bilo tudi res, saj je iz gradu vodil skrivni rov, ki je omogočal razkošno življenje.) Toda Erazem je sam naredil napako, s katero je zasadil lopato za svoj grob. Glavarju je namreč po svojem slugi poslal košarico svežega sadja (čemur se spodaj niso mogli načuditi), drugič pa ga je obdaroval z lepimi ribami. Sluga je še večkrat prišel v Ravbarjev tabor in glavar je z bogatimi obljubami naposled uspel kupiti njegovo zvestobo Erazmu. Ko se je sluga vrnil v

grad, je z ruto skrivaj označil mesto, kamor je njegov gospodar vsak večer hodil na potrebo. Tja so oblegovalci namerili svoje kanone in ob dogovorjenem znamenju, ko je namreč sluga posvetil z lučjo, ustrelili. Kamenje, ki ga je odkrušila krogla, je ubilo roparskega viteza. Izdajalec je odprl vrata v grad in nato zmagovalcem pokazal skrivni prehod, ki je omogočil enoletno kljubovanje. Okoliški podložniki so pod lipo, ki jo je ob bližnji cerkvi sam zasadil Erazem, pokopali zadnjega kranjskega roparskega viteza in ducat njemu zvestih mož.

Skupaj z Erazmom se je v ljudski spomin usidrilo tudi ime (žal napačno) njegovega rodu, recimo Erazmov priimek. Erazem je pripadal Jamskim vitezom, kranjski oziroma jamski veji ministerialov goriških grofov in gradiščanov iz Lienza na Tirolskem, ki pa se jih napačno imenuje Predjamski.⁵ Jamski se navajajo kot Burggrafen von Lueg, kot Lueger, pa tudi Logar in Luogar.⁶ Za grad Jamo se pojavljajo imena Antrum, Laforam (la forame), Foramen, še sredi 15. stoletja (1456) se v latinskem viru omenja Nikolaj "de Foramine (cioe al Luogar)".⁷ V nemščini se je grad imenoval Lueg in tudi Valvasor uporablja izraz Lueg, "po kranjsko Jamma", pa tudi "Lukna".⁸ Gradiščan Konrad "de Jama" se omenja že leta 1397.⁹ "Predjamski" se v srednjem veku torej gotovo še ne uporablja (za grad šele od konca 18. stoletja dalje¹⁰), kljub temu pa se (je) prav v zvezi z Erazmom (celo kot "Erazem Lueger Predjamski") običajno uporablja(l) tako v zgodovinopisju kot tudi sicer. Erazem in njegov rod nikakor niso bili Predjamski, temveč Jamski.

Za pisanje mnogih zgodovinarjev o Erazmu Jamskem je v prvi vrsti značilno, da se povečini brez zadržkov opirajo na Valvasorja in ga nekritično povzemajo. Pregled zgodovinopisja¹¹ bo-

⁵ D. Kos, *Jamski vitezi, Enciklopedija Slovenije* (=ES) 4 (1990), str. 261.

⁶ R. Andrejka, *Predjamski vitezi, Slovenski biografski leksikon* (=SBL), 7. zv., Ljubljana 1949, str. 478.

⁷ A. Hortis, *Documenti risguardanti la storia di Trieste e dei Walsee, Archeografo Triestino, Nuova serie IV*. (1876-77), str. 275; S. Rutar, *Schlöss und Herrschaft Lueg, Mittheilungen des Musealvereins für Krain* (=MMK) 8 (1895), str. 3 sl.; Reisp, *Predjama (kot v op. 4)*, str. 3.

⁸ Valvasor, *Elire (kot v op. 3) IV*, str. 519 sl.

⁹ K. Trotter, *Die Burggrafen von Lienz und zum Lueg, Schlern - Schriften* 105, Innsbruck 1954, str. 107. Najlepše se zalivaljajem prof. dr. Božu Otorepcu, ki mi je to težko dostopno publikacijo prijazno posodil.

¹⁰ I. Stopar, *Predjama, ES* 9 (1995), str. 265.

mo začeli z Augustom Dimitzom, ki sodi v čas začetkov resnega zgodovinopisja pri nas. V svoji Zgodovini Kranjske¹² je povzel Valvasorjevo pripoved, le da je Gašperja Ravbarja napačno zamenjal z Nikolajem Ravbarjem. Podobno se na Valvasorja opre Franc Orožen.¹³ Nekoliko resneje se je z Jamskimi spoprijel Simon Rutar; razširil je spekter virov (mednje uvrstil tudi Kalchbergovo romantično povest), za katere pa je kaj kmalu ugotovil, da nas glede znamenitega Erazma "pustijo v negotovosti".¹⁴ Podvomi sicer v Valvasorjevo zgodbo, nikakor pa ne v Erazmovo razbojništvo. Rodbinske zveze med Jamskimi mu niso jasne. Alfons Müllner, kustos kranjskega Deželnega muzeja, si je po svojih izkopavanjih v Predjamiadal nalogo, preveriti romantično zgodbo, ki obravnava Erazmovo smrt.¹⁵ Poleg Valvasorja in Kalchberga je vključil še Bavčerja in Laziusa ter svoja arheološka odkritja. Celotno Müllnerjevo izvajanje odseva željo po iskanju sozvočja med pripovednimi viri in materialnimi ostanki. Na koncu tudi on pretežno potrdi Valvasorjev scenarij, iz katerega izloči najbolj absurdne elemente, na primer Erazmovo ježo pred Mali grad.¹⁶ Josip Gruden¹⁷ primerja Erazma "Logarja" z Baumkircherjem. Kot že njegovi predniki je tudi on živel le za vojsko in držal s tistim, ki ga je bolje plačal. Vročekrvnost in sla po bogastvu sta ga pripeljala v spor z oblastjo in okolico, kar je bilo usodno zanj in za njegov rod, saj naj bi bil Erazem zadnji svojega rodu. Dva kasnejša pregleda slovenske zgodovine, Kosova Zgodovina Slovencev in Slovenska zgodovina do razsvetljenstva, imata Erazma za srednjeveškega plemiča, ki je za večjo vsoto denarja prestopil na stran cesarjevega sovražnika Matije Korvina.¹⁸ "Zadnji roparski vitez na Kranjskem, Erazem Predjamski, je to postal zaradi svoje vročekrvne narave, zaradi

katere je neprestano prihajal v konflikte z oblastmi."¹⁹

Erazem torej večini piscev velja za ponosnega, drznega in samosvojega plemiča, za roparskega viteza, pa čeprav je Valvasor edini vir, ki o njem govori kot o roparju. Kako globoko je v slovensko zavest usidrana ta podoba, kaže tudi pred nedavnim izdana knjižica, katere naslov - Erazem in Predjama v pripovedi in resnici²⁰ - res veliko obeta. Kot pripoved je predstavljen ponatis Malavašičeve povesti (glej spodaj), kot resnica pa pisanje, ki se vsebinsko od povesti bistveno ne razlikuje in temelji bolj na ljudskem izročilu kot na iskanju "resnice". Erazem naj bi kot roparski vitez napadal le bogataše in plemiče, kmetom pa prizanašal. Knjižica iz zbirke Naše gore list predstavlja plemenitega razbojnika, ki je bil "nekak slovenski Robin Hood".²¹

Največji prispevek k poznavanju Erazma in Jamskih nasploh je doslej brez dvoma delo Kamilla Trotterja²², v katerem sicer ni ponujena kaka kritična sinteza, pač pa so zbrani skoraj vsi ohranjeni viri, na podlagi katerih se uspemo dvigniti nad nivo legende.

Po kratkem pregledu nekaterih zgodovinskih obravnav (bolj ali manj resnih, upoštevati pa seveda moramo tudi čas njihovega nastanka in tedanje stanje metodologije) omenimo še nekaj Erazmovih "častilcev" iz literarnih vrst.²³ Teh je bilo veliko predvsem v prvih desetletjih 19. stoletja, v času romantične zagledanosti v naravo in zgodovino, ko je meščanska družba svoj dolgčas preganjala z romantiko davno minulih dni. Romantični avtorji so segali v Valvasorja in v ljudsko izročilo. Prvi je bil štajerski pesnik in pisatelj Johann Kalchberg s povestjo Erasmus Lueger.²⁴ Za razliko od Valvasorja posveti večino prostora dogajanju pred obleganjem, se pravi Erazmovim neverjetnim junaštvom v vojnah, njegovemu prijateljstvu z Baumkircherjem, dvoboju z maršalom Pappenheimom, sodnemu procesu, begu iz ječe... Samo obleganje opiše v

¹¹ Andrejka, *Predjamski vitezi* (kot v op. 6), str. 479; Reisp, *Predjama* (kot v op. 4), str. 29 sl.

¹² A. Dimitz, *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, I. Teil, Laibach 1874, str. 292 sl.

¹³ F. Orožen, *Vojvodina Kranjska*, zbirka Slovenska zemlja, IV. del, Ljubljana 1901 (IV/1), str. 198 sl.; 1902 (IV/2), str. 73.

¹⁴ Rutar, *Lueg* (kot v op. 7), str. 9.

¹⁵ A. Müllner, *Die Felsenburg Lueg in Innerkrain*, ARGOI. (1892), str. 14 sl., priloge II, III; III. (1894), str. 57 sl., 105 sl., priloge IV, V, VI.

¹⁶ *Prav tam*, str. 108 sl.

¹⁷ J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1992 (reprint prve izdaje iz let 1910-16), str. 280 sl.

¹⁸ M. Kos, *Zgodovina Slovencev: od naselitve do petnajstega stoletja*, Ljubljana 1955, str. 327; P. Štih - V. Simoniti, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, Celovec - Ljubljana 1996, str. 161.

¹⁹ M. Žvanut, *Od viteza do gospoda*, Ljubljana 1994, str. 54.

²⁰ F. Malavašič - F. Habe - D. Kunaver, *Erazem in Predjama v pripovedi in resnici*, zbirka Naše gore list, Ljubljana 1997.

²¹ *Prav tam*, str. 8, 11.

²² Trotter, *Burggrafen* (kot v op. 9), zlasti str. 61 sl.

²³ Prim. Andrejka, *Predjamski vitezi* (kot v op. 6.), str. 479; Reisp, *Predjama* (kot v op. 4), str. 27 sl.

²⁴ J. Kalchberg, Erasmus Lueger, v: *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* 5, Wien 1814, str. 91 sl., 101 sl.

glavnem po Valvasorju. Kalchbergovo zgodbo je povzel Franc Sartori, po katerem je kot izveček nastalo več ponatisov, med katerimi so najbolj znane izdaje postojnskega založnika Riharda Šeberja²⁵, ki praktično sledijo Kalchbergu (preko Sartorija) in ga večkrat dobesedno citirajo. Po Valvasorju in nemških predlogah je Franc Malavašič leta 1845 objavil povest Erasem is Jame²⁶, ki je bila brez dvoma bestseller svojega časa, saj je v petdesetih letih, do leta 1896, doživela pet izdaj (izdaje 3-5 pod naslovom Erazem Predjamski). V teh povestih je Erazem žrtev spletk, usode, svoje vihrave in brezkompromisne narave, svoje časti in prijateljstva do nesrečnega Andreja Baumkircherja. Med mlajšimi literarnimi upodobitvami omenimo še trilogijo Erazem Predjamski sodobnega slovenskega pisatelja Saše Vuge.

Erazem vsekakor predstavlja fenomen v slovenski zgodovinski zavesti in ga je zato potrebno resno obravnavati, toda ne po mitu in povestih, ampak po njemu čim bližjih virih. Stanje teh res ni rožnato, a tudi ne tako katastrofalno, da bi se smeli zadovoljiti že z Valvasorjem.

Med sodobnimi primarnimi viri je ohranjenih nekaj listin ali njihovih regestov, v katerih se Erazem in njegovi sorodniki pojavljajo kot udeleženci pravnih dejanj, ki jih listine dokumentirajo. Srečamo ga kot prejemnika posesti, kot pričo oziroma poroka, kot sopečatnika, posrednika v sporu, nosilca kake funkcije. Zastonj pa bi iskali tak vir, ki bi dokumentiral njegova hudo delstva, recimo kakšno obtožnico ali pa tiralico v smislu: išče se zloglasni Lueger, živ ali mrtev. Narava srednjeveških virov nima posluha za taka pričakovanja oziroma se taki viri niso ohranili.

Pripovedni viri so bolj govorni, zato pa manj zanesljivi. Med tovrstnimi viri je na prvem mestu Avstrijska kronika Jakoba Unresta, ki je nastajala v času Erazmove smrti, leta 1499 pa se nenadno zaključi (Unrest umre 1500). Kronika je eden najpomembnejših pripovednih virov poznega srednjega veka.²⁷ Unrest je srednjeveško izobražen, njegov pogled na svet srednjeveško

antropomorfen, kljub temu pa je zanesljiv popisovalec svoje zgodovinske sodobnosti s smislom za resničnost. V vire za starejša obdobja redko podvomi, do sodobne zgodovine, ki jo tudi sam doživlja, pa je bolj kritičen.²⁸ Veliko vrednost za zgodovino zadnjih rodov Jamskih vitezov ima družinska kronika Herbersteinov, ki jo je okoli leta 1560 napisal znameniti diplomat Žiga Herberstein (1486-1566), sicer nečak našega Erazma.²⁹ Jedro knjige je obsežna zgodovina njegove družine, vključene pa so tudi rodbinske povezave Herbersteinov s plemiški družinami Štajerske in sosednjih dežel. Kroniko odlikuje razgledanost in zanesljivost pisca.³⁰ Laziusova kronika³¹ vsebuje seznam gradščanov iz Lienza in Jame ("Burggravii de Lvencz et Lveg"). Geneološka razmerja so tu precej pomešana.

Vsak poznejši pisec (zgodovinar) je očitno menil, da je k znanemu potrebno še kaj dodati.³² V Zgodovini Norika in Furlanije je tako jezuit Martin Bavčer sredi 17. stoletja zbral "spomine in legende ... tudi če ne povsem preučene, da bi s tem vsaj delno ostale zapisane potomcem" in skušal "dobremu bralcu sporočiti, kar smo videli ali brali".³³ Poleg opisa Jame (Lueg)³⁴ podaja zgodbo o Erazmu Jamskem³⁵, pri kateri

²⁸ *Prav tam*, str. XI, XXVI; prim tudi A. Lhotsky, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (=MÖG)*, Erg. 19, Graz - Köln 1963, str. 405 sl.

²⁹ *Das Familienbuch Sigmunds von Herberstein (Nach dem Originale herausgegeben von J. Zahm)*, *Archiv für österreichische Geschichte (=AÖG)* 39 (1868), str. 293 sl.

³⁰ *Prav tam*, str. 296, 305.

³¹ W. Lazius, *De aliquot gentium migrationibus, sedibus fixis, reliquiis, linguarumque initis & immutationibus ac dialectis*, Libri XII, Basiliae 1572, o Jamskih v knjigi VI, str. 252. Del teksta, ki se nanaša na Erazma, navaja tudi Müllner, Felsenburg (kot v op. 15), str. 111.

³² Trotter, *Burggrafen* (kot v op. 9), str. 61.

³³ M. Bauser, *Historia rerum Noricarum et Foroiulensium*, 1663. Delo se v prepisu Karla Novaka iz leta 1777 nahaja na rokopisnem oddelku NUK-a, kot Ms. 56, tu fol. 2. Na Erazma nanašujoč del prepisa je objavil Müllner, Felsenburg (kot v op. 15), str. 110. Celotno delo pa je izšlo tudi v slovenskem (ne najboljšem) prevodu: M. Bauser, *Zgodovina Norika in Furlanije, Knjižnica Slovenskega bibliofilskega društva* (prev. V. Z. Jelinčič), Ljubljana 1991, tu str. 11. O Bavčerju in njegovem delu glej B. Marušič, *Pater Martin Bavčer (1595-1668)*, v: *Pater Martin Bavčer. Ob štiristoletnici rojstva* (ured. B. Marušič in P. Štili), Nova Gorica - Ljubljana 1995, str. 7 sl.

³⁴ Bauser, *Historia* (kot v op. 33), Liber I, cap. 23, fol. 37; Bauser, *Zgodovina* (kot v op. 33), str. 31.

³⁵ Liber VIII, cap. 95, fol. 222; Bauser, *Zgodovina* (kot v op. 33), str. 376.

²⁵ *Felsenschloss Lueg und Erasmus Lueger, Adelsberg 1900* (Druck und Verlag von R. Šeber).

²⁶ F. Malavašič, *Erasem is Jame. Povest is petnajstiga stoletja*, Ljubljana 1845.

²⁷ J. Unrest, *Österreichische Chronik* (Hrsg. K. Grossmann), *Monumenta Germaniae Historica (=MGH), Scriptores rerum Germanicarum, Nova series, Tomus XI*, Weimar 1957, str. XXVII.

se opira na Laziusa, "Labacenses tabulae"³⁶ in na ljudsko izročilo.³⁷ Valvasorjeva Slava je bila sad 17. stoletja in kot tako jo moramo tudi ocenjevati. Valvasor je bil v metodološkem in nazorskem smislu ujet v duha svojega časa, ujet v barok. Njegovo zgodovinopisje je pripovedujoče in poučno; zdi se, da mu je bil nauk pomembnejši od preverjene informacije. Kjer ni imel na voljo pisnih virov, je segel po ustnem izročilu, če pa ga je tudi to pustilo na cedilu, pa po svoji fantaziji. Vilfan ocenjuje uporabnost Valvasorjevih del kot zgodovinskih virov takole: "Glede posamičnih dejstev, ki jih je Valvasor poznal iz lastnega opazovanja, je do nasprotnega dokaza zanesljiv, njegova povzemanja virov in tujih podatkov pa v splošnem tudi niso izmišljena, pač pa jim v podrobnostih ne smemo pripisovati prav velike dokazne moči."³⁸ Kakorkoli že, v obdobju romantike in realizma, v prvi polovici

in sredini 19. stoletja, pa tudi še pozneje, je Valvasor mnogim veljal za neoporečno zgodovinsko avtoriteto in so iz njega pogosto nekritično povzemali.³⁹

Izmed naštetih pripovednih virov sta zlasti Unrestova in Herbersteinova kronika vredni večje pozornosti. Prva zato, ker je bil njen avtor Erazmov sodobnik, druga pa zaradi logičnega sklepa, da je moral Erazmov nečak dobro poznati dogodke, ki so se v družini njegove matere zgodili le par let pred njegovim rojstvom. Obe kroniki sta zanimivi tudi zato, ker so ju doslej le redki⁴⁰ vključili v svoje pisanje o Erazmu.

Preden se osredotočimo na samega Erazma, spoznajmo na kratko še njegovo famillijo. Korenine Jamskih vitezov segajo v 12. stoletje, saj se že pred letom 1157 omenja Irnfried, prvi po imenu znani član rodbine poznejših gradiščanov iz Lienza in Jame.⁴¹ Ti so v poznem srednjem veku spadali med najpomembnejše vazale Goriških grofov na Koroškem, poleg tega so zaradi obsežne posesti igrali vidno vlogo tudi na Kranjskem. Vitezi so postali leta 1301. Rodbina se je od 1388 delila na lienško, ki je izumrla 1475 s Hugom III., in jamsko vejo, ki se je konec 14. stoletja dokončno ustalila na Kranjskem, kjer je imela sedež na gradu Jama (prvič že 1366, nato pa neprekinjeno od 1398 do Erazmove smrti). V službi Goriških grofov so imeli naslov dednih maršalov grofije Goriške, bili pa so tudi habsburški uradniki, tako na primer Konrad V. (†1434) glavar v Trstu (1415-20 in 1432-34) in kranjski deželni upravnik (1423), njegov brat Pankrac (†1426) pa tržaški glavar v letih 1420-26. Družinsko posest so imeli okoli Lienza, Ljubljane, Kamnika in Škofje Loke, na Goriškem in predvsem na Notranjskem.

Najpomembnejši med Jamskimi je bil Nikolaj II. (?-1481), sin Konrada V.⁴² Kariero je začel v

³⁶ Po Müllnerju (*Felsenburg* (kot v op. 15), str. 111) so to verjetno anali mesta Ljubljane.

³⁷ Del teksta, ki govori o obleganju, se namreč začne z besedo "ferunt" – govori se, pripovedujejo, baje, kar pomeni, da je o obleganju izvedel od ljudi; prim Müllner, *Felsenburg* (kot v op. 15), str. 111.

³⁸ S. Vilfan, *Obljuba varnosti in njen prelom od dogodkov do krajevnega izročila* (Pripovedka o Andreju Baumkircherju), *Traditiones* 24 (1995), str. 87.

³⁹ B. Reisp, *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*, Ljubljana 1983, str. 261 sl.

⁴⁰ Trotter, *Burggrafen* (kot v op. 9); B. Otorepec, *Erazem Jamski*, *ES* 3 (1989), str. 53 sl.

⁴¹ Za zgodovino Jamskih glej Trotter, *Burggrafen* (kot v op. 9); Kos, *Jamski vitezi* (kot v op. 5), str. 261; za pojem gradiščana D. Kos, *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*, Zbirka ZRC 1, Ljubljana 1994, str. 147 sl.

⁴² Rutar, *Lueg* (kot v op. 7), str. 5sl; po Rutarju povzema Gruden, *Zgodovina* (kot v op. 17), str. 280 sl; Trotter,

službi grofov Wallsee kot njihov glavar v Devinu (1452-66). Po izumrtju le-teh se že decembra 1466 pojavi kot cesarski glavar v Pordenonu, isto službo je opravljal tudi v Vipavi (1466-68).⁴³ Februarja 1468 je cesar Friderik III. Nikolaja imenoval za glavarja v Trstu, vendar se ta na tem položaju ni izkazal in je bil zato leta 1472 premeščen na mesto glavarja v Devinu (do leta 1478).⁴⁴ Nikolaj je imel precej posesti na Kranjskem, v okolici Ljubljane in Škofje Loke, zlasti pa čudi veliko število hiš, ki so jih imeli Jamski v sami Ljubljani.⁴⁵ V času Nikolaja II. so bili Jamski 1463 že kranjski deželani.⁴⁶ Nikolaj se je pred decembrom 1449 poročil z Margareto, hčerjo Erazma s Kamna (Stein) na Gorenjskem in imel z njo deset otrok:⁴⁷ sinove Erazma, Jurija, Nikolaja in Andreja ter hčere Katarino, Barbaro, Dorotejo, Uršulo, Agnes in Veroniko.

Nikolaja II. je na družinski posesti zamenjal najstarejši sin Erazem IV. ("der elter was genant herr Erasm").⁴⁸ O času njegovega rojstva lahko le ugibamo, saj se v virih prvič omenja šele leta 1478, po vsej verjetnosti pa je bil rojen med leti 1440 in 1450. Vemo, da je bil poročen s Katarino, hčerjo koroškega plemiča Kristofa Ungnada.⁴⁹

Pri cesarju Frideriku III. je bil dolgo časa dobro zapisan in je bil z njim očitno precej pogosto v stiku. "Her Erasm was an kaiser Fridrichen des dritten hof beruempt," piše njegov nečak Ži-

ga Herberstein.⁵⁰ Lahko da je bil res tako dober vojak, da ga je cesar poklical celo za poveljnika svoje telesne straže, čeprav o tem nimamo nobenih sodobnih poročil, le Lazius ga označi kot dvorjana Friderika III. ("aulicus Friderici tertii").⁵¹ Junija 1478 je Erazem na svojo prošnjo dobil deželnoknežje fevde, ki jih je predtem imel njegov sorodnik Hugo, gradiščan iz Lienza.⁵² Po Trotterju pa naj do dejanskega prevzema fevdov ne bi prišlo, ker je medtem Erazmov oče Nikolaj prišel v nemilost pri cesarju in bil začasno (od junija do oktobra 1478) celo zaprt.⁵³ 12. avgusta 1479 je Erazem Frideriku III. izdal reverz za grad Kamnik (Stein), katerega mu je bil cesar skupaj s pripadajočimi dohodki predal v oskrbo za letno vsoto 750 ogrskih guldinarjev.⁵⁴ V letih 1479-82 je bil cesarski oskrbnik v Kamniku⁵⁵ in kot tak je moral 1481 po cesarjevem naročilu posredovati v sporu med se-kavskim proštom in oskrbnikom Wasserberga.⁵⁶ Erazem je od kamniških trgovcev zahteval plačevanje mitnine na Klancu⁵⁷, ki pa je bila

⁵⁰ *Familienbuch* (kot v op. 29), str. 354.

⁵¹ Lazius, *Gentium migrationibus* (kot v op. 31), str. 252.

⁵² *Niederösterreichisches Landesarchiv* (=NLA) Wien, Hs. 17/5 (*Avstrijska fevdna knjiga 1470-78*), fol. 98v. (po prepisu B. Otorepca, ki se nahaja na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa, ZRC SAZU); G. Göth, *Urkunden und Urkunden-Regesten zur Geschichte Krains im Mittelalter, Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* (=MHVK) 17 (1862), str. 53. Fevdno pismo iz 20. junija 1478, Graz, se glasi: "Bekennen das fur uns komen ist vnnsrer getrewr lieber Erasem Luoger vnnsrer dienner und bat vnns diemutiglichken das wir im die stukel und guter so von uns zu lehen ruren und wellent Haug burggraue zu Luentz sein veter innegehabt und fur freys algen verkauft hat geruchen zu uerleihen, wann uns die dadurch ledig worden und angefallen warn. Haben wir angesehen sein vleissig bete auch die willigen diennst so er vnns etlich jar her than hat und hin-fur tun soll und mag (podčrtal A. N.). Vnd haben im dadurch und von sonndern gnaden die berurten stukel und guter mit ihren zugeliorungen verilien was wir im von rechtens und genaden wegen daran verleihen sullen oder nugen. Also das er und sein erben die nu hin-fur von uns und vnnsern erben in lehensweis innehaben nutzen und niessen sullen und nugen als lehens und lanndsrecht ist vngeuerdlich..."

⁵³ Trotter, *Burggrafen* (kot v op. 9), str. 59sl. Tudi Erazmov brat Jurij je zapustil službo cesarskega oskrbnika na Kunšperku istočasno s prijettjem njegovega očeta; *Prav tam*, str. 64.

⁵⁴ *Prav tam*, str. 61.

⁵⁵ Otorepec, *Erazem Jamski* (kot v op. 40), str. 53.

⁵⁶ Trotter, *Burggrafen* (kot v op. 9), str. 61.

⁵⁷ "zu Klanec", ki ga Rutar (*Lueg* (kot v op. 7), str. 10) in po njem Trotter (*Burggrafen* (kot v op. 9), str. 62) lokalizirata blizu Kozine, ne gre pa spregledati, da poznamo "Klanec" tudi v Kamniku (M. Kos, *Gradivo za listorično topografijo Slovenije* (za Kranjsko do leta 1500) I. (A-M), Ljubljana 1975, str. 247sl.), na katerega bi se morda nanašala mitnina.

Burggrafen (kot v op. 9), zlasti str. 51 sl.; Kos, *Jamski vitezi* (kot v op. 5), str. 261.

⁴³ Trotter, *Burggrafen* (kot v op. 9), str. 54.

⁴⁴ *Prav tam*, str. 54, 57, 59.

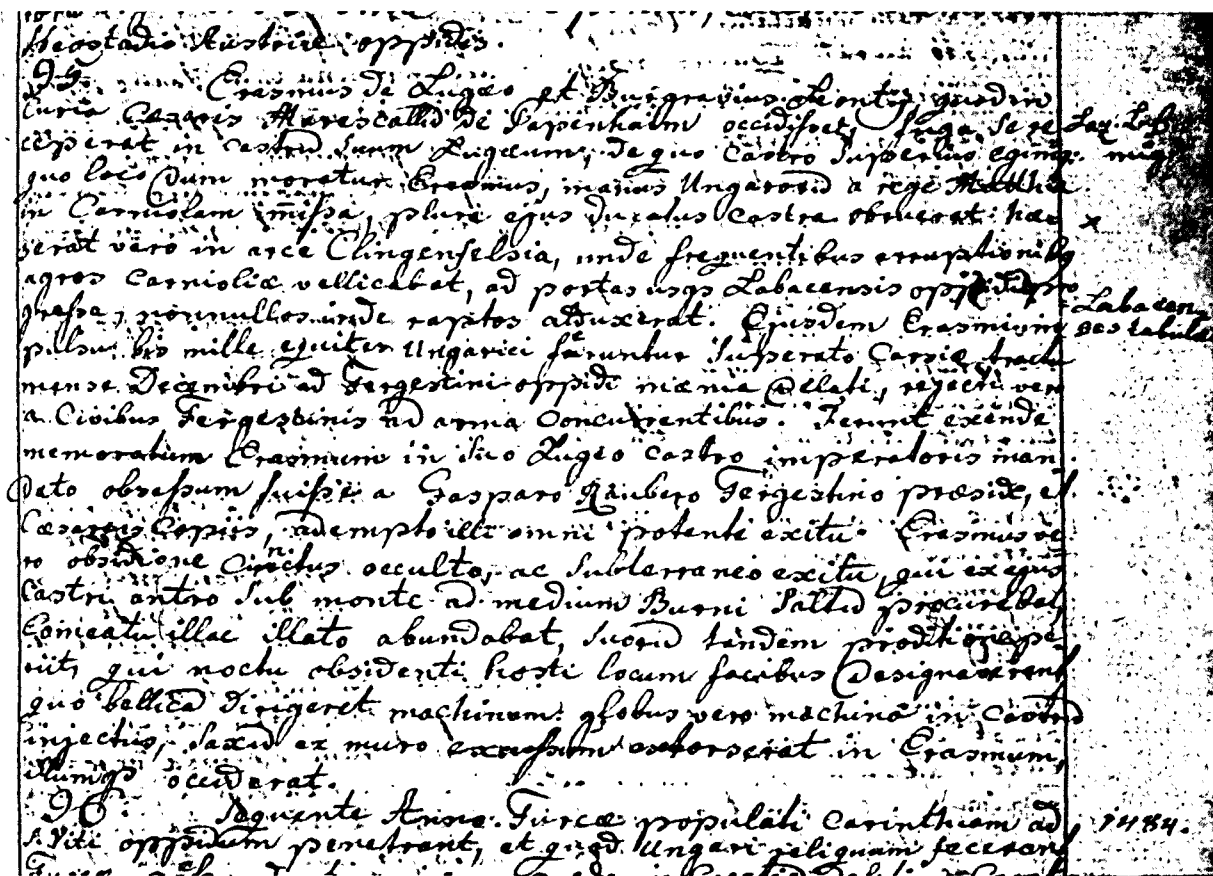
⁴⁵ *Fevdna knjiga Jamskih 1453 - 1480*, v: B. Otorepec, *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku XI*, Ljubljana 1966, št. 44. Gre za seznam posesti in pravic, ki so jih naštetih dobili od Jamskih v fevd v Ljubljani in okolici. Vir je objavil že A. Dimitz, *Der Lueger "alt Lehenbuch" vom Jahre 1453*, MMK 1 (1866), str. 247 sl.

⁴⁶ A. Globočnik, *Der Adel in Krain*, MMK 12 (1899), str. 11 (napačno navaja letnico 1563); Andrejka, *Predjanski vitezi* (kot v op. 6), str. 478 sl.; Kos, *Jamski vitezi* (kot v op. 5), str. 261.

⁴⁷ Trotter, *Burggrafen* (kot v op. 9), str. 60 sl. in priloga 1; *Familienbuch* (kot v op. 29), str. 352sl.; Unrest (*Österreichische Chronik* (kot v op. 27), str. 147) govori o treh sinovih, Lazius (*Gentium migrationibus* (kot v op. 31), str. 252) pa navaja 11 otrok (odveč je Baltazar) Nikolaja III.(!).

⁴⁸ Unrest, *Österreichische Chronik* (kot v op. 27), str. 147.

⁴⁹ *Prav tam*; *Familienbuch* (kot v op. 29), str. 354; Lazius, *Gentium migrationibus* (kot v op. 31), str. 252 (pod št. 8). Valvasor (*Elire* (kot v op. 3) IV, str. 529) mu pripisuje Barbaro Črnomaljsko, s katero naj bi se poročil že leta 1441, kar pa je gotovo daleč od mogočega; prim. tudi Rutar, *Lueg* (kot v op. 7), str. 9.

Detajl iz poglavja Baučarjeve Zgodovine Norika in Furlanije, ki govori o Erazmu
(NUK, rokopisna zbirka, foto: M. Štupar)

proti starim običajem. Kamničani so se zato pritožili cesarju, ki je Erazmu prepovedal nadaljnje pobiranje sporne mitnine.⁵⁸ Erazem je hotel priti do denarja, pa se mu ni izšlo. Valvasor piše, da je Erazem leta 1482 napadel grad Šteberk blizu Loža, last zadnjega Šteberskega, Janeza po imenu. Ta se je hotel pred "zakletim sovražnikom" skriti na podstrešju, vendar se je pod njim udrl pod in Janez se je zadušil z glavo ujet med dve deski.⁵⁹ Ta zgodba pa je v celoti izmišljena, saj so Šteberski med 1444-46 izgubili habsburški fevd Šteberk, ki je prešel neposredno v roke deželnega kneza, to pa pomeni, da grad Šteberk

v osemdesetih letih 15. stoletja ni bil več v rokah rodu, ki se je po njem imenoval.⁶⁰

Erazma smo doslej srečevali kot dokaj običajnega plemiča, ki je normalno posloval, sprejemal fevde in službe, posredoval v sporih, se v katerega tudi zapletel, nikakor pa mu ne bi mogli očitati česa takega, kar niso počeli tudi drugi njegovega stanu. Zakaj in kdaj je potem prišlo do spora z oblastjo? Še v prvi polovici leta 1483 se Erazem skupaj s svojimi brati pogaja z Goriškimi grofom Lenartom glede nekih posestev. Še več, Erazem je za pomoč prosil celo cesarja, h kateremu je poslal svojega opolnomočenca.⁶¹ Na spremenjen odnos do Erazma bi utegnili kazati listina z 12. septembra 1483, s katero je njegov bratranec Baltazar Jamski od cesarja prejel grad Lubek pri Ljubljani "mit der gewöhnlichen Burghut", v upravo pa posestva, ki jih je dotlej imel Erazem IV.⁶² Branko Reisp piše, da so imeli

⁵⁸ P. Radics, *Die Privilegien der Stadt Stein*, ARGO III. (1894), str. 71; regest listine z dne 13. avgusta 1482, Wien. Cesar piše Erazmu, da so se Kamničani pritožili, "dass du von jren phenwarten und kaufmannschaften die maut, so man an der Gumpfl phligt zu nemen, erforderst" in ob tem dodati, da te mitnine "vormals nie geben haben", ker da je "gegen alles Herkommen". Erazmu zato naroča, naj pusti kamniške moščane "unbekümmert". Prtm. še L. Stasny, Kamnik. Zemljepisni in zgodovinski opis, Ljubljana 1894, str. 49; Trotter, *Burggrafen* (kot v op. 9), str. 61 sl.

⁵⁹ Valvasor, *Ehre* (kot v op. 3) XI, str. 557.

⁶⁰ J. Šumrada, *Šteberski in njihova posest v srednjem veku*, Notranjski listi III., Cerknica 1986, str. 56.

⁶¹ Trotter, *Burggrafen* (kot v op. 9), str. 62.

nekateri Jamski v vladarjevi službi visoke položaje, pa so se mu zamerili, prišli v spor z njim in z okoliškimi, celo sorodnimi plemiškimi rodbinami. "Vzroki so bili seveda politične narave."⁶³

Kakšen je bil vzrok v primeru Erazma? "Aus was ursach ways ich nicht," pravi Jakob Unrest, na katerega mnenje bi lahko veliko stavili. Po družinski kroniki Herbersteinov je na cesarskem dvoru ubil maršala Pappenheima⁶⁴ (težko je reči, če res zato, ker naj bi Pappenheim žalil spomin na Erazmovega prijatelja Andreja Baumkircherja, kot to pripovedujejo povesti in po njih F. Orožen), moral zato zapustiti dvor, nakar je v Ljubljani udaril deželnega upravitelja Kristofa von Theina.⁶⁵ O uboju Pappenheima govorijo tudi Lazius, Bavčer in Valvasor, ker so pač povzemali eden za drugim. Epizoda z maršalom pa je na vsak način ena najbolj verjetnih sestavin v Erazmovi zgodbi. Cesar je dal Erazma in njegovega po starosti najbližjega brata (Jurija) prijeti in zapreti na ljubljanskem gradu⁶⁶, od koder je Erazmu, ni pa jasno, če tudi njegovemu bratu, po daljšem času uspelo pobegniti na svoj grad Jamo, kjer se je tedaj zadrževala njegova žena.⁶⁷ "Urschach" za prijetje Erazma v Ljubljani je bil torej konflikt s Theinom. Po povedanem bi bil lahko Erazem tudi izobčen zaradi uboja

Pappenheima (dvoboj je bil namreč tedaj formalno prepovedan) oziroma zato, ker se ni hotel zglasiti pred sodiščem.

Reakcijo oblasti je lahko sprožilo Erazmovo zadržanje v vojni med Friderikom III. in Matijo Korvinom⁶⁸, v kateri se je postavil na Korvinovo stran, menda zato, ker je ta svoje ljudi bolje plačeval kot skopuški cesar. Med viri to potrjujeta le Bavčer in Valvasor. Leta 1483 so ogrske čete vdrle na Kranjsko, zasedle grad Klevevž in prodrle do Ljubljane. Bavčer pravi, da je nato v decembru 1483 na Erazmov nasvet čez Kras pred Trst pridrla 2000 Madžarov, ki pa so bili zaradi hudega odpora Tržačanov prisiljeni k umiku.⁶⁹ Če so bili politični načrti ogrskega kralja res usmerjeni v izpodrinjenje Habsburžanov med Dunajem in morjem ter njihova nadomestitev z dinastijo Korvinov⁷⁰, potem mu je Erazem lahko prišel prav kot nekakšen most, ki bi mu olajšal prehod skozi Postojnska vrata proti morju. Erazmovo ravnanje je bilo ravnanje najemnika, podobno pa sta se po Herbersteinovem védenju odločila tudi Erazmova mlajša brata, Andrej in Nikolaj, ki sta se podala v službo h kralju Matiji.⁷¹ Friderik Erazmovega početja seveda ni razumel kot službo drugemu gospodu, ampak kot povezovanje z zunanjim sovražnikom, t.j. veleizdajo.

Erazem Jamski je najbolj poznan kot "zadnji roparski vitez na Kranjskem", torej bi morali o njegovih ropih veliko vedeti, kar pa ni primer. Edino Valvasor je o Erazmu vedel, da "ni bil spreten le v ubijanju, temveč, da povečmo brez olepšave, tudi v ropanju".⁷² To ropanje pa nam dokumentira s primerom, ki mu v slogovnem

⁶² A. Muchar, *Urkunden-Regesten für die Geschichte Innerösterreichs vom Jahre 1312 bis zum Jahre 1500*, Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen (=AKG), II. Bd., Wien 1849, str. 482 sl.; Trotter, *Burggrafen* (kot v op. 9), str. 66.

⁶³ Reisp, *Predjama* (kot v op. 4), str. 13.

⁶⁴ Trotter (*Burggrafen* (kot v op. 9), str. 62, op. 5) domneva, da je bil to Konrad ali pa Henrik Pappenheim, ki sta oba umrla že leta 1482(?), bila pa sta v sorodu (stara strica) z Erazmovo ženo Katarino.

⁶⁵ *Familienbuch* (kot v op. 29), str. 354: "[Erazem] erstach ainen marschalch von Pappenheim, nuist von hof, demnach schlug er ainen verweser zu Laibach..." Glej tudi *Die Selbstbiographie Christophs von Thein 1453 - 1517* (Hrsg. A. Wolf), AÖG 53 (1875), str. 103 sl., tu 106, 112.

⁶⁶ Da je bil Erazem res zaprt na ljubljanskem gradu, potrjuje tudi na steni grajske ječe vrisan grb Jamskih, ki so ga odkrili ob prenavljanju gradu; Malavašič - Habe - Kunaver, *Erazem* (kot v op. 20), str. 93. To ni je januarja 1998 potrdil Božo Otorpeč, ki si je grbe (ni šlo namreč le za jamski grb) v nekdanji plemiški ječi sam ogledal.

⁶⁷ Unrest, *Österreichische Chronik* (kot v op. 27), str. 147: "Aus was ursach ways ich nicht, schueff der kayser die eltern zwen brueder durch seinen diener Vilshoffer vahn zu Laybach. Dasselbst lagen sy lange zeyt swarlich in dem turn gefangen. In dem kham herr Erasm aus der vaucknus inn sein gschloss zum Lueg."; *Familienbuch* (kot v op. 29), str. 354, nadaljevanje iz op. 65: "...darumb er gefangen, und kam aus..."; Trotter, *Burggrafen* (kot v op. 9), str. 62.

⁶⁸ O vojni Kos, *Zgodovina Slovencev* (kot v op. 18), str. 327; B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda III*, Ljubljana 1956, str. 47sl.; Štlih - Simoniti, *Slovenska zgodovina* (kot v op. 18), str. 161.

⁶⁹ Bauzer, *Historia* (kot v op. 33), VIII/95, fol. 222: "Ejusdem Erasmi impulsu bis mille equites Ungarici feruntur (govori se, baje, op. A. N.) superato Carsiae tractu mensi Decembri ad Tergestini oppidi moenia delati, rejecti vero a civibus Tergestinis ad arma concurrentibus." V slovenskem prevodu (Bauzer, *Zgodovina* (kot v op. 33), str. 376) se napačno prevaja, da naj bi šlo za "skoraj tisoč ogrskih konjenikov", zanemari pa se tudi besedico "feruntur". Valvasor, *Ehre* (kot v op. 3) IV, str. 526; Valvasor, *Slava* (kot v op. 3), str. 90.

⁷⁰ V tem smislu Kos, *Zgodovina Slovencev* (kot v op. 18), str. 327.

⁷¹ *Familienbuch* (kot v op. 29), str. 354: "Andre und Niclas seine geprueder ergabn sich zu kung Mathias gen Vngern in dienst."

⁷² Valvasor, *Slava* (kot v op. 3), str. 89; Valvasor, *Ehre* (kot v op. 3) IV, str. 525.

smislu ni para: "Gospoda barona Rossettija oče blagega spomina je večkrat pravil, da je govoril s starim kmetom, ki mu je dostikrat omenil, da je njegov (kmetov) oče, ko je bil še fantek, videl, kako je gospod Predjamski njegovemu očetu, namreč dedu mladega kmečkega fanta, pri oranju dal izpreči in odpeljati par volov."⁷³ Naš zgodovinarški očak je res znal zavintati zgodbo in ob tem servirati "prepričljiv" dokaz. Baron Rossetti se nam predstavi kot prenašalec ljudskega izročila. Človeška domišljija pa v vitezu kaj rada vidi roparja in nasilneža, ujedó, ki kali mir v deželi, še posebej, če le-ta živi v takem gnezdu, kot je (bila) Jama.⁷⁴ Trditve, da se je Erazem po sporu s cesarjem razvil "v pravega roparskega viteza ter napadal in plenil trgovske tovore, ki so šli čez Kras v Trst in istrska mesta"⁷⁵, sicer ni mogoče stoodstotno ovreči, lahko pa se jo precej zanemari, saj viri, na katerih skušamo tu sestaviti "novo zgodbo", o tem molčijo.

Karkoli je že izbilo sodu dno, je moralo biti dovolj resno, da je upravičilo tako dolgo obleganje.

Na cesarjevo povelje sta torej kranjski deželni glavar Viljem Turjaški in deželni upravitelj Krištof von Thein s pomočjo kranjskih deželanov in nekaterih služabnikov začela oblegati grad Jamo.⁷⁶ To se je verjetno zgodilo proti koncu leta 1483 ali v začetku naslednjega. Splošno je si-

cer znano, da je Erazma oblegal tržaški glavar Gašper Ravbar⁷⁷, ker je pač tako pisal Valvasor in pred njim Bavčer. Ponovno pa poudarimo, da je Bavčer zgodbo o obleganju povzel po pripovedovanju.⁷⁸ Lazius pravi, da je bil Erazem oblegan "od cesarskih" (a Caesarianis), Herberstein pa oblegovalcev ne imenuje. Mogoče je, da so se zaradi dolgotrajnega obleganja poveljniki izmenjavali oziroma da jih je bilo več (tržaški glavar ter kranjski deželni glavar in njegov namestnik, pri čemer zanesljivejša vira - Unrest in Thein - favorizirata kranjska oblastnika).⁷⁹

Po Valvasorju je Ravbar "Predjamskega posod zasledoval, ni ga pa mogel nikoli najti", ker "še ni vedel za njegovo roparsko gnezdo".⁸⁰ Erazem naj bi šel zato kar sam do Ravbarjevega gra-

letja so ga za daljši čas dobili gradiščani iz Lienza, ki so grajsko ime povzeli v poimenovanje. Prvotni romanski grad je bil verjetno sezidan v drugi polovici 12. stoletja in je sprva obsegal le klet in stanovanjsko etažo. Iz najstarejše gradbene faze, ki jo lokacijsko predstavlja sedanjí osrednji del, se je grad nato širil najprej v višino, v zadnji fazi pa v širino. V 13. stoletju so ga prvič, v 15. pa še drugič nadzidali, hkrati pa v voilini za njim uredili pribežališče (refugij), t.i. Erazmov grad, ki je do nedavnega veljalo za prvotni grad Jamo, novejše raziskave pa ga uvrščajo v drugo polovico 15. stoletja. Prim. Trotter, Burggrafen (kot v op. 9), str. 106 sl.; Kos, Med gradom in mestom (kot v op. 41), str. 22 sl.; Müllner, Felsenburg (kot v op. 15), str. 14 sl., priloge II, III; str. 57 sl., priloge IV, V, VI; po njem povzema Reisp, Predjama (kot v op. 4), str. 10 sl.; novejša spoznanja o stavbi zgodovini pa prinašajo: I. Stopar, Gradovi na Slovenskem, Ljubljana 1986, str. 333; Stopar, Predjama (kot v op. 10), str. 265; T. Šajin, Predjamski grad, Slovenski kalendar 1992, str. 6 sl.

⁷⁷ V literaturi (npr. Dimitz, Geschichte Krains I. (kot v op. 12), str. 292; Rutar, Lueg (kot v op. 7), str. 10; Gruden, Zgodovina (kot v op. 17), str. 282) se kot oblegovalca zasledi celo Nikolaja Ravbarja, ki naj bi bil Gašperjev stric; prim. tudi S. Rutar, Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra, Slovenska zemlja, II. del, Ljubljana 1896/97, str. 210; R. Andrejka, Ravbar, SBL, 9. zv., Ljubljana 1960, str. 36; B. Otorepec, Ravbar, ES 10 (1996), str. 96. Nikolaj je bil tržaški glavar v letih 1478-82, njemu pa je na tem položaju sledil Gašper oz. Gašpar. Ker sta bila oba Ravbarja poročena z Erazmovima sestrama (Nikolaj z Dorotejo, Gašper s Katarino), torej sta bila z Erazmom v svaštvi, se zdi verjetneje, da sta bila brata, kar potrjuje tudi njun sorodnik Žiga Herberstein (Familiënbuch (kot v op. 29), str. 358sl.): "Her Nicolaus Rauber her Casparn brueder..."

⁷⁸ Bauser, Historia (kot v op. 33), VIII/95, fol. 222: "Ferunt exinde memoratum Erasmum in suo Lugeo castro imperatoris mandato obsessum fuisse a Gaspero Raubero Tergestino praeside, et Caesaris copijs, adempto illi omni potente exitu."; Bauser, Zgodovina (kot v op. 33), str. 376, prevod brez "govori se".

⁷⁹ Prim. tudi Selbstbiographie (kot v op. 65), str. 106.

⁸⁰ Valvasor, Slava (kot v op. 3), str. 90; Valvasor, Elire (kot v op. 3) IV, str. 526.

⁷³ Prav tam, str. 89sl.; 525 sl.

⁷⁴ Prim. W. Rösener, Zur Problematik des spätmittelalterlichen Raubrittertums, v: Festschrift für Berent Schwitneköper zu seinem stebzigsten Geburtstag (Hrsg. H. Maurer und H. Patze), Sigmaringen 1982, str. 469.

⁷⁵ Andrejka, Predjamski vitezi (kot v op. 6), str. 478; podobno vsa starejša literatura.

⁷⁶ Unrest, Österreichische Chronik (kot v op. 27), str. 147: "Do schneiff der kayser mit seinem haubtman zu Laybach, herrn Willahm Awersperger, das er mit der laundtschafft von Krayn und mit etlichen diustlewtun das gschloss zinn Lueg belegt und veldt machet. Das geschach und lagen davor eyn lange zeyt." Prisotnost Krištofa Theina dokumentira njegova avtobiografija (Selbstbiographie (kot v op. 65), str. 113), kjer pravi: "Einmals lag ich mit hier, vndt was obrister haubtman, weil ich landesverweser was, im fürstenthumb vor ein schloß, heist Lug am stadt Karst gelegen, vndt hatt drei grosse puchsen. dofür, da ichs gewan, schenket mir sein kay. may. 200 fl. ungerisch." Na tem mestu še nekaj besed o samem gradu. Današnje podobo je Predjamski grad dobil med leti 1570 in 1583, prvotni grad Jama, v virih prvič omenjen leta 1274 kot del oglejske gastaldije, ki jo je patriarh podeljeval v fevd, pa je imel pestro (stavbno) zgodovino, ki še ni dokončno raziskana. Leta 1368 so ga knipili Habsburžani, ki so ga kot vrhovni lastniki podeljevali v fevd ali zastavljali. Konec 14. sto-

du Mali grad (Kleinhäusel) pri Planini, da bi mu pokazal pot do svojega kvartirja.⁸¹ Valvasor je res imel nabrite ideje! Müllner pravi, da ta štori-ja "romantično zveni" in ne verjame, da bi bil lahko grad neznan, saj je v njem živel zloglasni klativitez, poleg tega pa je bil le 2 km oddaljen od trgovske ceste proti Trstu. Tak grad da bi bil neznan okolišnjemu oropanemu prebivalstvu?⁸² Grad Jama je bil vendar center gospostva in hkrati rodbinski grad znanih vitezov, ki so bili tedaj tudi že kranjski deželani. Poleg tega smo lahko prepričani, da je Ravbar vedel za grad, iz katerega je dobil nevesto. Kar pa se tiče Ravbarjevega gradu pri Planini naj pripomnimo, da pozna Majda Smole med gospostvi Ravbarjev v 15. stoletju le Kravjek na Dolenjskem.⁸³ Navedeno dovolj pove o Valvasorjevi zanesljivosti v primeru Erazma Jamskega.

Prigode iz samega obleganja so v precejšnji meri poznane, na kratko pa smo jih nakazali na začetku pričujočega sestavka in jih tu nima smisla preveč pogrevati. Vsekakor se je obleganje precej zavleklo (po Unrestu "eyn lange zeyt"), saj so oblegani imeli preko skrivnega rova stik z zunanjim svetom, se pravi z živežem. Ta rov je dolg okoli 40 m, širok 1-2 m, na plano pa pride v kraški vrtači komaj 25 m od roba pečine.⁸⁴ Rov jim je omogočal kljubovanje obleganju, nikakor pa ne takega razkošja, da bi "prijateljem" metali vole in kostrune. Slednje poskuša Müllner razložiti z željo oblegancev, da bi z norčevanjem v obliki pošiljanja (in metanja) darov oblegovalcem demonstrirali nepremagljivost gradu.⁸⁵

Jeseni 1484 je bil Erazem ubit s topovskim strelom skozi grajsko okno.⁸⁶ Da ga je smrt do-

letela pri opravi, "ki ga celo turški cesar ne more opraviti po kakem odposlancu ali velikem vezirju"⁸⁷, se ne da preveriti⁸⁸, element izdaje pa je gotovo izmišljen oziroma prevzet iz tradicije.

Zločinca ni bilo težko spremeniti v junaka, saj je bil upornik, svobodnjak v neki družbi, ki je nesvobodne izkoriščala. Bil je puntar zoper postavo in moralo.⁸⁹ Čeprav so srednjeveški roparski vitezi morda res imeli nekaj lastnosti, ki so jim jih pripisali kasneje (zlasti v obdobju romantike na prelomu 18. v 19. stoletje), pa sodobnikom gotovo niso kazali junaškega obličja.⁹⁰ Ljudsko domišljijo je od nekdaj bolj mamil izobčenec kot predstavnik veljavnega reda in zato se je pojavil Robin Hood, ki predstavlja "mednarodno paradigmo socialnega banditizma" (Hobsbawm) in "kult plemenitega razbojnika", ki jemlje bogatim in daje revnim.⁹¹ Med Robinom Hoodom in legendo o Erazmu najdemo več stičnih točk. Oba sta se sprla z oblastjo in zato dobila status preganjanca, "volčje glave", ki je trofeja razglasov in tiralic. Enega varuje temni gozd, drugega nedostopni grad; živita od ropanja trgovcev in bogatih popotnikov. Umreta zaradi podkupljivega izdajstva, njuna podoba pa se nesmrtno zasidra v ljudskem izročilu. Škoda, da je bila narava Erazmove smrti taka, da ni utegnil izstreliti poslednje puščice, s katero bi določil mesto zadnjega počitka, kot je to storil umirajoči Robin. Pa saj vemo, kam bi se puščica zarila - pod lipo ob cerkvici pod gradom. Mnogi tovrstni elementi, zlasti pa izdaja, so značilni za "plemenitega hudodelca".⁹² Etiketa junaka se je Erazma še toliko lažje prijela, ker je bil na isti strani z opevanim "kraljem Matjažem". Bavčer

⁸¹ Prav tam.

⁸² Müllner, Felsenburg (kot v op. 15), str. 108 sl.

⁸³ M. Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982, str. 40, prim. še str. 347, 669.

⁸⁴ Reisp, Predjama (kot v op. 4), str. 5, 11; Malavašič - Habe-Kunaver, Erazem (kot v op. 20), str. 10. Po Valvasorju in Bavčerju naj bi bil ta rov precej daljši, po Bavčerju kakih tisoč korakov in naj bi izstopil v gozdovih Hrušice; Bauser, Historia (kot v op. 33), I/23, fol. 37: "Specus inde in angustum collecta tractum, sub ipso monte per vito prope millia passum porrigitur exitum sortito in medio Burni saltu."; Bauser, Zgodovina (kot v op. 33), str. 31.

⁸⁵ Müllner, Felsenburg (kot v op. 15), str. 112 sl.

⁸⁶ Unrest, Österreichische Chronik (kot v op. 27), str. 147: "Do wardt hierr Erasmus mit ainer lianndtpuchsen durch ein venster erschossen."; Familienbuch (kor v op. 29), str. 354, nadaljevanje iz op. 67: "... ward zu Lueg belegert vnd darin erschossen."; Lazius, Gentium migrationibus (kot v op. 31), str. 252: "... ictu tormenti optetiit."; Haus, Hof- und Staatsarchiv Wien (=HHSIAW),

rep. I, listina 27. november 1485, s. l. (prepis B. Otorepca, Itranjen v Centralni kartoteki srednjeveških listin na ZI Milka Kosa, ZRC SAZU); iz citirane listine, ki jo navaja tudi Trotter (Burggrafen (kot v op. 9), str. 63, op. 1), izhaja, da je bil Erazem ubit jeseni 1484; Otorepec, Erazem Jamski (kot v op. 40), str. 53 sl.

⁸⁷ Valvasor, Slava (kot v op. 3), str. 92; Valvasor, Ehre (kot v op. 3) IV, str. 529; po Orožnu (Vojvodina Kranjska (kot v op. 13) IV/2, str. 73) je bilo to opravilo pravzaprav spanje. (Tudi to je težko poveriti komu drugemu!)

⁸⁸ Müllner (Felsenburg (kot v op. 15), str. 15, 113 sl.) meni, da je bil Erazem verjetno ubit ob obisku pri stražarju, kar po njegovem potrjujejo tudi materialni ostanki, ki jih je našel ob izkopavanjih.

⁸⁹ C. Hibbert, Zgodovina zločinstva in kazni (prev. B. Verbič), Ljubljana 1965, str. 288.

⁹⁰ Prav tam, str. 282.

⁹¹ Bertoša, Zlikovci (kot v op. 1), str. 215; E. Kaufmann, Raub, Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (=HRG) IV. (1990), str. 185.

in Valvasor, pri katerih je Erazem umrl zaradi izdajstva svojih ljudi (pri Valvasorju je to komorni strežaj in pisar, v romantičnih povestih, ki so temeljile na Valvasorju, pa je ta judež znan celo po imenu, "Knapp Franz" je bil), sta črpala iz ljudstva. Noben starejši vir izdaje ne omenja, še več, Unrestu se zdi nenavadno, da so uspeli v gradu nekaj dni prikrivati gospodarjevo smrt in da sta Erazmov brat in njegova vdova predala grad, ki je bil še vedno branjen.⁹³ To pa seveda dokončno podre zgodbo o tem, kako je Erazmov sluga po usodnem strelu, ko so vsi hiteli k truplu, spustil oblegovalce v grad in jim nato (potem ko so obračunali z zmedenimi branilci) na njihovo veliko začudenje pokazal skrivni izhod. Erazem je bil verjetno zadet povsem slučajno.

Cesar je odvzel grad in gospostvo Jamo ter vse druge Erazmove fevde.⁹⁴ Erazem IV. Jamski ni imel otrok ("hat kain kind gehabt")⁹⁵, kar pa ne pomeni, da je z njim izumrla familija Jamskih, kot trdi Valvasor, ki poleg tega navaja fiktivne Erazmove sorodnike.⁹⁶ Od sinov Nikolaja II. je imel otroke le Jurij (†1496/1507) in sicer hčer Lucijo.⁹⁷ Nikolaj IV. in Andrej II., ki sta bila v službi madžarskega kralja⁹⁸, sta umrla (oba 1491/92) neporočena in brez otrok.⁹⁹ Moških potomcev Erazmovi bratje torej res niso imeli. Izmed Erazmovih sestra¹⁰⁰ sta omembe vredni predvsem Barbara, poročena z Lenartom Herbersteinom, in Doroteja, žena Nikolaja Ravbarja. Prva sta med drugimi imela sina Žiga (Sigismunda), ki smo ga večkrat omenili in citirali,

drugima pa se je leta 1466 rodil sin Krištof, poznejši sekavski in drugi ljubljanski škof.¹⁰¹ Med brati Nikolaja II. je imel otroke samo Andrej I., čigar vnuk Franc je bil zadnji moški član Jamskih vitezov in obeh vej. Umrl je nasilne smrti septembra 1552 v Kamniku, potem ko je zaradi dolgov razprodal vso koroško-tirolsko in kranjsko posest.¹⁰²

Sprejem zgodovinskih oseb v ljudsko pripovedno izročilo ni redek pojav. Pred nekaj leti je zato Sergij Vilfan obdelal pripovedko o Andreju Baumkircherju, ki je bil zaradi upora (pravzaprav fajde) proti cesarju leta 1471 obglavljen v Gradcu.¹⁰³ Vilfan sledi poltisočletni poti od dejanskih dogodkov do ljudskega izročila in pri tem ugotavlja, da je "zgodovinski dogodek iz 15. stoletja prešel v zgodovinska dela (Valvasor), nato v leposlovje in od tod med ljudstvo, ki je temeljni motiv opremilo še z mnogimi dodatki".¹⁰⁴ Pri Erazmovi zgodbi lahko ugotovimo, da je imelo "ljudstvo" pomembno vlogo tudi že pri nastajanju zgodovinskih del (Bavčerja in Valvasorja), v obeh primerih pa se jasno vidi, kako ljudsko izročilo odvzema in dodaja, skratka spreminja prvotno, recimo ji, resnično zgodbo. Zlasti pade v oči, da je bil tudi pri književni obdelavi Baumkircherjeve zgodbe prvi nam že znani Johann Kalchberg (1792), ki se v glavnem inspirira ob Valvasorjevi pripovedi, ki je bila in ostaja "splošno dostopni in pogostoma uporabljeni kamnolom za gradivo" (E. Kaiser).¹⁰⁵ Sledili so še avtorji v 19. in 20. stoletju, ki so dogodek z Baumkircherjem popačili in ga tudi politično obarvali.¹⁰⁶

Zaključimo. "Zgodovina je kraljica. Kraljica subjektivnosti, domišljije in spremenljivosti interpretacij. Preteklosti ne moremo stoodstotno in enakozvočno razložiti, zato pa je na srečo tudi ne moremo spremeniti."¹⁰⁷ V gornjem razmišljanju smo hoteli pojasniti preteklost Erazma Jamskega, ne da bi jo ob tem spremenili. To smo hoteli narediti na podlagi ohranjenih virov in ne po legendi, čeprav je res, da je v vsaki le-

⁹² Bertoša, Zlikovci (kot v op. 1), str. 215 sl.; Malavašič - Habe - Kunaver, Erazem (kot v op. 20), str. 8, 11.

⁹³ Unrest, Österreichische Chronik (kot v op. 27), str. 147: "Den behyelten sy etlich tag todtin [Erazma] bey ihm in dem gschloss. Darnach gab sein brueder, der nicht gevangen was [Andrej ali Nikolaj?], und herren Erasmi wittib das gschloss, das doch albeg geschutzt was - es war ungewondlich. Das geschelien 1400 und in dem 84."

⁹⁴ Prim. Göth, Urkunden-Regesten (kot v op. 52), str. 54, kjer se trije regesti iz junija 1485 tičejo podelitve nekdanj jamskih fevdov v okolici Škofje Loke; glej tudi Trotter, Burggrafen (kot v op. 9), str. 63, op. 2.

⁹⁵ Familienbuch (kot v op. 29), str. 354; Lazius mu sicer pripisuje tri otroke, Nikolaja, Erazma in Andreja, ki so zbežali h kralju Matiji, vendar temu podatku ni verjeti.

⁹⁶ Valvasor, Ehre (kot v op. 3) IV, str. 529.

⁹⁷ Familienbuch (kot v op. 29), str. 354; Trotter, Burggrafen (kot v op. 9), str. 63 sl.; priloga 1.

⁹⁸ Najbrž ima ta dva v mislih Lazius, ko govori o Erazmovih sinovih; prim. op. 95.

⁹⁹ Familienbuch (kot v op. 29), str. 354: "Sein auch on weib und kind gestorben. Ligen zu Petaw im obren closter."; Trotter, Burggrafen (kot v op. 9), str. 64.

¹⁰⁰ Glej Trotter, Burggrafen (kot v op. 9), str. 64 sl.

¹⁰¹ Familienbuch (kot v op. 29), str. 314 sl., 359; Otorepec, Ravbar (kot v op. 77), str. 96.

¹⁰² Familienbuch (kot v op. 29), str. 354; Lazius, Gentium migrationibus (kot v op. 31), str. 252, št. 14; Trotter, Burggrafen (kot v op. 9), str. 66 sl.; Kos, Jamski vitezi (kot v op. 5), str. 261.

¹⁰³ Vilfan, Obljuba varnosti (kot v op. 38), str. 85 sl.

¹⁰⁴ Prav tam, str. 85, 93.

¹⁰⁵ Prav tam, str. 89 sl.

¹⁰⁶ Prav tam.

gendi tudi zrno resnice, kar z nekaj zrni dokazuje tudi naš primer. Miti in legende so sicer sestavni del kulture vsakega naroda ter kažejo na njeno bogastvo in ustvarjalnost. Z miti ni nič narobe, celo dobrodošli so, če prinašajo cekine, kot je to v primeru Predjamskega gradu, a eno je turizem, drugo pa znanost, v kateri mitom ni mesta. Mit nastopi tam, kjer znanost odpove; je njen antipod. Naše razmišljanje gotovo ne daje dokončnega odgovora in ga tudi noče dati, je pa prispevek k znanstveni obravnavi konkretnega problema.

Erazmova zgodba je tako ali tako dovolj posebna, privlačna in skrivnostna, tudi brez ježe pred Mali grad, brez na štiri dele razsekanega vola s kožo, brez kostrunov, vipavskih češenj in najlepših rib, pa tudi brez opravlila v zvezi s sultanom.

Zusammenfassung

Erazem (Pred)jamski - ein slowenischer Robin Hood?

„Es gibt kein Banditentum ohne Legende“ (E. J. Hobsbawm), denn der Mythos entspricht den Wünschen und Erwartungen der einfachen Bevölkerung, die sich immer wieder idealisierte Helden erschafft, die aber in ihrem Lebensstil alles andere als ideal sind. Ein solcher Held ist auch der Krainer Ritter Erazem Jamski (Erasmus Lueger), der noch heute in einer Legende weiterlebt, die durch Jahrhunderte und in mehreren Sprachen geformt wurde. Durch einen Vergleich mit historischen Quellen kann diese Legende auf realere Grundlagen gestellt werden.

Erazem gehörte zu den Lueger Rittern, dem Krainer Zweig der Ministerialen der Grafen von Görz und der Hauptleute aus Lienz in Tirol, die fälschlicherweise Predjamski genannt werden. Im 15. Jahrhundert hatte das Geschlecht seinen Sitz in der Burg Jama bei Postojna. Erazem gilt als der letzte Krainer Raubritter. Die slowenische Historiographie festigte dieses Bild seit dem Ende des 19. Jahrhunderts unter Berufung auf Valvasor, noch stärker aber wurde es im Volk durch romantisch inspirierte Erzählungen verbreitet, bei denen man sich des Eindrucks nicht erwehren kann, daß man es mit einer Krainer Version des Geächteten von Sherwood zu tun hat.

Erazem taucht in den erhaltenen Quellen, besonders den zeitgenössischen, nur selten auf, daher können wir ihn vor allem aufgrund von Berichten späterer Chronisten zu neuem Leben erwecken. Erazem IV. Jamski (1440/50 - 1484) war der älteste Sohn des weniger berühmten, doch historisch bedeutenderen Nikolaj II. Das erste Mal wird er im Jahr 1478 in den Quellen greifbar, als er für treue Dienste landesfürstliche Lehen bekam. Er wird auch im Gefolge Friedrichs III. erwähnt; mehrere Urkunden siegelte er als Zeuge oder Bürge. In den Jahren 1479 - 1482 war er Verwalter in Kamnik und kam dabei wegen Einhebung unerlaubter Maut in Konflikt mit der Bevölkerung von Kamnik, die sich beim Kaiser beschwerte. Im Jahr 1483 muß es zu einem noch gravierenderen Konflikt mit der Obrigkeit gekommen sein, denn Ende des Jahres belagerte die krainerisch-kaiserliche Armee bereits Erazems Burg. Dafür gab es mehrere Gründe: am Hof tötete Erazem Marschall Pappenheim, in Laibach schlug er den Landesverwalter Thein und wurde deshalb in der Laibacher Burg eingesperrt, von wo ihm aber die Flucht in seine eigene Burg gelang. Vielleicht wurde Erazem damals auch von der weltlichen Obrigkeit geächtet. Außerdem störte Kaiser Friedrich Erazems Liebäugeln mit dem ungarischen König Matthias Corvinus. Die bekannteste Schandtat Erazems ist das Banditentum, d.h. das Ausrauben der Umwohner (nur der reichen, wie die Volksstimme sagt) und reisender Händler. Doch stehen diese Vorwürfe (von Valvasor) auf recht tönernen Füßen. Die Belagerung der Burg Jama ist der interessanteste, mit vielen Geschichten ausgeschmückte Teil der Legende. Die Belagerten konnten sich durch einen geheimen Gang versorgen und trotzten bis zum Herbst 1484, als Erazem durch einen Kanonenschuß starb. Sein Tod (auf der Toilette?) war aber sicher nicht die Folge eines Verrats durch einen bestochenen Kämmerer.

Wir haben es also mit zwei Erazems zu tun: Der erste ist ein kühner Ritter-Vagabund, der sich nicht um langweilige eingebürgerte Gesellschaftsnormen kümmert - ein „ehrenhafter Räuber“, eine Art slowenischer Robin Hood. Der zweite ist ein recht gewöhnlicher Adeliger des späten Mittelalters, der sich wegen schwacher Nerven und den Verlockungen des Geldes den kaiserlichen Unmut zuzog. Der Leser möge nun selber wählen.

¹⁰⁷ D. Kos, *Uvod, v: Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja, Ljubljana 1997, str. VII.*